

VALKHOFNIEUWS

OFFICIEEL ORGAAN VAN DE VALKHOFVERENIGING
OPGERICHT TE NIJMEGEN OP 11 11 MCMLXVIII

TWEDE UITGAVE IN 1979, PAGINA'S 79-14 TOT EN MET 79-30

ValkhofNieuws verschijnt, onder eindredactie van J.Nooy, onregelmatig als losbladige uitgave, welke ingepast kan worden in een 4-rings A4 ordner.

INHOUD VAN DEZE UITGAVE:

Terugblik op onze Tentoonstelling (H.v.Brienen).....	14
Het Valkhof in de 18e eeuw (M.J.M.Dongelmans).....	15
Resultaten van de Enquete (G.Hermans).....	19
Van Ringwal tot Donjon (J.G.M.v.Meteren).....	24
Poortwachters (H.v.Brienen).....	28
Informatiefolder (overdruk).....	29

VERENIGINGSBESTUUR:

voorzitter...:J.M.T.NDOY, Groesbeekseweg 444 Nijmegen, 080-222633
secretaris...:J.G.M.v.METEREN, Augustijnenstraat 22 Nijmegen, 080-226341
penningmr...:Th.VERWEY, Pr.Wilhelminalaan 1 Berg en Dal, 08895-1504
poortwachter:H.G.M.v.BRIENEN, Barbarossastraat 50 Nijmegen, 080-233551

POSTADRES DER VERENIGING: POSTBUS 1390 te NIJMEGEN.

TENTOON-STELLING

De contourencommissie kreeg de niet eenvoudige taak toegewezen, om de reeds in het voorjaar geplande tentoonstelling voor te bereiden, uit te voeren en tot een goed einde te brengen. Er werd enorm veel werk verzet door een kerngroep, die al bezig was toen er van een gemeentelijke goedkeuring nog geen sprake was, en in touw is gebleven tot voor het laatst de sleutel van het hek werd omgedraaid.

"Zonder geluk vaart niemand wel" zegt een spreekwoord; dit gold ook voor onze commissie die op het laatste moment nog een prachtige maquette ontdekte, en de eigenaar/bouwer ervan wist over te halen deze te exposeren. De panelen waarop "onze" foto's en tekeningen werden tentoongesteld, waren beschikbaar gesteld door het gemeentelijke "Open Huis".

De opening vond plaats op Zaterdag 14 juli. Precies om twaalf uur 'smiddags begon de heer H. van Brienen, als waarnemend voorzitter, zijn bagroetings-toespraak. Hij verontschuldigde de heer J. Nooy die hoewel voorzitter, op dat moment in het buitenland vertoefde, en benadrukte dat de expositie op de eerste plaats als een aanvullende informatie voor het bredere publiek moest worden gezien. Want ondanks de vele prachtige boekwerken over het Valkhof, blijft er toch een grote behoefte aan gewoon begrijpelijk foldertje over de Valkhof-geschiedenis.

Wethouder Hubers, die de opening verrichtte, gaf in zijn wederwoord de nog jonge vereniging een compliment. Hij meende dat dit particulier initiatief een hoopvol teken was. De gemeente weet wel wat er aan het Valkhof ontbreekt en men overweegt nog altijd hierin verandering te brengen; het contoerenplan is één van de mogelijkheden. Wie weet wat de toekomst nog voor financiële mogelijkheden in petto heeft, zodat een stukje herbouw misschien te verwezenlijken zal zijn. Met het omdraaien van de sleutel en het openen van het hek, maakte hij daarna het eerste naar buiten treden van de vereniging een feit! Ongeveer 6000 bezoekers zijn tijdens de daarop volgende dagen geteld!

De vele reacties hebben ons het gevoel gegeven, dat we midden in de roos geschoten hebben. Vooral de buiten-expositie heeft bewezen, dat er in het park een groot gebrek aan informatie is.

Een gelukkige vondst was het vervangen van de in de kapel aanwezige T.L.-verlichting door eigen materiaal, waardoor de bovengalerij en het nog gedeeltelijk aanwezige plafond-schilderwerk d.m.v. spots veel beter tot hun recht kwamen. Ook de kaars bij het voormalige altaar bleek een goed idee.

Veel dank zijn we verschuldigd aan de heer Lamers voor zijn maquette en aan de heer Liskamp voor zijn belangeloos beschikbaar gestelde plantenversiering.

HET VALKHOF IN DE 18^E EEUW

door: M.J.M.Dongelmans

Voor bijna iedereen is het duidelijk dat de, door keizer Frederik Barbarossa, in 1155 gebouwde Valkhofburcht, die 642 jaar onafgebroken als een imposante blikvanger aan de noord-oostelijke rand van de stad Nijmegen heeft gelegen, een roemruchte geschiedenis bezit.

Uit deze omvangrijke historie heb ik een periode gekozen die zeker niet de meest glorieus van het gebouw is geweest.

De 18e eeuw, voor de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën een eeuw van stilstand en achteruitgang op onder meer politiek, cultureel, sociaal en economisch gebied, bracht ook voor het, aan haar grenzen gelegen Valkhof, weinig goeds. De burcht, die in 1247 uit keizerlijke handen was geraakt en daarna tot 1648 bezit was geweest van de graven (sedert 1339 hertogen) van Gelre, was na 1648 (Vrede van Munster) overgegaan in de handen van de Staten van Gelre en Zutphen. Sinds die tijd stond het Valkhof bekend onder de naam "de Furstendoms Burcht" (= burcht van het vorstendom Gelre).

De bovengenoemde Staten, die de hertogenlijke rechten ge-usurpeerd hadden na de definitieve breuk met de koning van Spanje (tevens hertog van Gelre!) beheerden nu dus het immense gebouwencomplex.

De bewoning ervan werd echter overgelaten aan, op de eerste plaats, de burggraaf van het Rijk van Nijmegen. De Nijmeegse burggraven resideerden al sedert de 13e eeuw op het Valkhof als vertegenwoordigers van de hertog van Gelre. Zij waren meestal eveneens richter van de stad en spraken als zodanig recht op de burcht. Ook in de 18e eeuw verbleven er burggraven op de Furstendoms Burcht, nu waren zij echter verantwoording schuldig aan de Staten van Gelre en Zutphen.

De burggraaf en zijn ambtenaren huisden in het kasteel, maar zij waren niet de enigen! De Rekenkamer van Gelderland, belast met de financiële kant van het beheer van de Furstendoms Burcht, besloot namelijk in de 18e eeuw om leegstaande gedeelten van het gebouw onder te verhuren aan derden.

Zo kon het gebeuren dat het Valkhof behalve door de burggraaf en zijn staf ook bewoond werd door adellijke dames en aanzienlijke burgers. De burggraaf zelf vertoefde in de best gesitueerde vertrekken van de Furstendoms Burcht, n.l. in de zalen en kamers aan de kant van de Waal.

Het lange, noord-zuid gelegen, gebouw (de vroegere rijkszaal bevattende) herbergde naast zijn ambtenaren en personeel, gardarobes, keukens, stallen en een manege. De voornaamste keukens waren echter te vinden in het naar het oosten uitspringende gebouw, ten zuiden van de aan de Waalkant gelegen vertrekken. De overige delen van het kasteel, te weten de huizen aan de binnenzijde van de westelijke ringmuur en de woning van de kasteelbewaarder (kastelein) ten westen van de Reuzetoren, werden bewoond door bovengenoemde huurders. (Adellijke dames en aanzienlijke burgers)

De burggrafelijke waardigheid werd gedurende een groot gedeelte van de 18e eeuw bekleed door leden van de familie Van Lijnden. Dit kan op het eerste gezicht enigszins vreemd overkomen aangezien deze functie niet erfelijk was, maar zo een situatie was in de 18e eeuwse Republiek niet abnormaal. Gedurende deze eeuw voltooidde zich een proces dat reeds in de Gouden Eeuw was aangevangen. Lucratieve ambten werden, wanneer ze eenmaal binnen een familie verzeild waren geraakt, door allerlei manipulaties daar gehouden. Deze cliëkvorming kon natuurlijk niet anders dan schadelijk zijn.

De eerste telg van de Van Lijndens die in de 18e eeuw als burggraaf zijn intrede deed in de Furstendoms Burcht was Adriaan van Lijnden tot Ressen, heer van den Pollenbeving (door keizer Karel VI van het Heilige Roomse Rijk der Duitse Natie tot graaf verheven).

Hij werd burggraaf in 1726 en bleef dit tot aan zijn dood in 1754. In dat jaar nam zijn achterneef, Frans Godert van Lijnden, heer van Hemmen, Blitterswijk en Wanssum, deze functie over. (1702-1786)

Hij en zijn drie zonen zouden, met een korte onderbreking gedurende 1787-1788, van 1754 tot 1794 dit voorname ambt bekleden. In laatstgenoemd jaar nam de toenmalige burggraaf, Jacob Karel van Lijnden, de wijk toen de Franse troepen Nijmegen naderden.

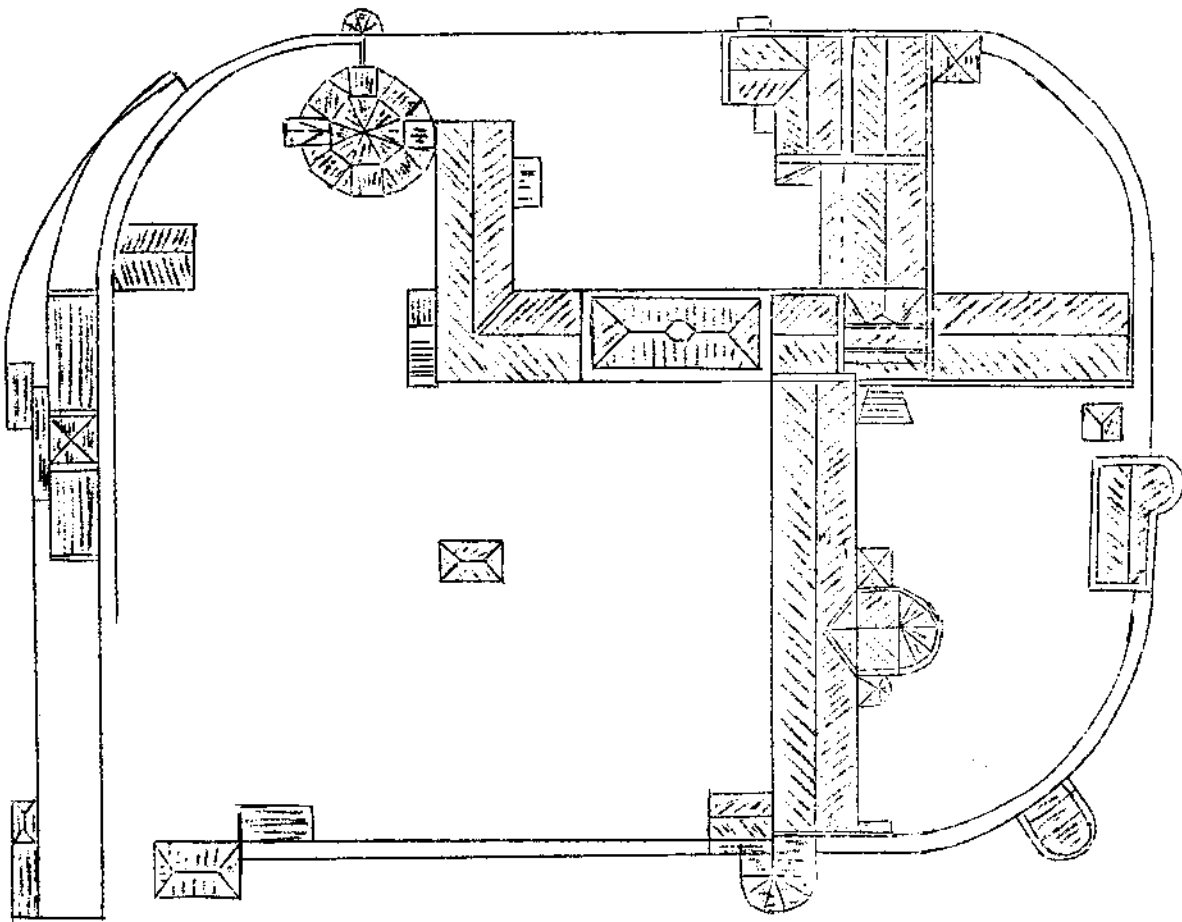
De burggrafelijke waardigheid, een relict uit het "ancien régime", werd afgeschaft en het kasteel dat eeuwenlang de bekleeder van dit ambt had gehuisvest werd, door een besluit van de Landschapsvergadering van de Staten van Gelderland, in 1796 aan slopers verkocht.

De laatste burggraaf, bovengenoemde Jacob Karel, stierf in 1801.

Wat toen nog van zijn imposante voormalige ambtswoning restte waren de St. Nicolaaskapel (Karolingische kapel, Ottonische kapel, Heidense kapel), de Barbarossaruïne (St. Maartenskapel) en een deel van de Reuzetoren (Donjon). Dat er nog iets overgebleven was, was te danken aan de Nijmeegse afgevaardigde in de Gelderse Landschapsvergadering : Johan in de Betouw, die zich trouwens met hand en tand verzet had tegen elk sloopplan van de burcht. Tussen 1807 en 1810 verdwenen ook de laatste resten van de Reuzetoren.

De Furstendoms Burcht was in de tijd dat de Van Lijndens haar bewoonden in feite nog maar een zwakke afspiegeling van wat zij ooit geweest was. De tufsteenwinning, die in de 16e eeuw een aanvang had genomen, begon in de 18e eeuw haar tol te eisen. Let wel: de normale tufsteenwinning werd in Twente gedaan, maar in de omgeving van Nijmegen vond men in de Valkhofburcht een bron om aan te boren.....

Het, omwille van het kostbare vrijkomende gesteente, systeemloos slopen van gewelven en muren resulteerde toen in een aansenschakeling van verzakkingen en scheuren in het kasteel, gewoon omdat men lang niet altijd het weggesloopte verving door deugdelijk bakstenen metselwerk. Met name de Reuzetoren was in dit opzicht berucht. Grote delen van het Valkhof kwamen er verwaarloosd uit te zien. In 1725-1726, toen de Rekenkamer het noodzakelijk ging vinden om een lijst op te stellen van mankementen aan de burcht, bleek o.a. dat het vanouds belangrijkste gebouw van het Valkhof, het Rijkszaalcomplex, de grote noord-zuid vleugel, in een desolate toestand verkeerde. Ook de dakbedekking van het kasteel liet in die tijd veel te wensen over. Dit feit mag, hoe vreemd het ook klinkt, ons slechts tot dankbaarheid stemmen; daaraan immers danken wij het zogenaamde "dakenplan" de oudst overgeleverde nauwkeurige plattegrond-tekening van het Valkhof.

Een teken dat de verwaarloosde Furstendoms Burcht hard in aanzien achteruitging, was het feit dat het kasteel in de 2e helft van de 18e eeuw niet meer geschikt genoeg geacht werd om vorstelijke bezoekers te ontvangen. Om deze situatie te veranderen besloten de Staten in 1769 om een nieuwe eetzaal, een antichambre en drie slaapkamers te laten maken voor een bedrag van 6000 gulden. Zeventien jaar later vond een vorstelijk bezoek plaats dat wellicht als het langdurigste uit de geschiedenis van de burcht kan gelden.

Bedoeld wordt hier het verblijf van stadhouder Willem V, prins van Oranje, en zijn hof op het Valkhof. Aan dit verblijf, van 1786 tot in 1787, is door mij een kandidaats-scriptie gewijd, waarover ik u in volgende artikelen nog meer hoop van te kunnen vertellen.

Tijdens dit vorstelijke verblijf moest de burggraaf, baron Willem van Lijnden (oudste zoon van eerder genoemde Frans Godert van Lijnden), het kasteel verlaten aangezien de hofhouding het gehele gebouwencomplex in bezit nam. De baron nam zijn intrek in een huis aan de Doddendaal, een woning die hij moest delen met de rector van de Latijnsche School, de heer E.J.G. Schonck.

Willem van Lijnden werd na zijn dood in 1787 opgevolgd door een ver familie lid, graaf Otto Frederik van Lijnden. Deze Otto Frederik was een zoon van Adriaan van Lijnden tot Ressen, die we eerder in dit artikel hebben leren kennen als eerste telg van het geslacht Van Lijnden, die de functie van burggraaf vervulde. Na het vertrek van stadhouder prins Willem V ging Otto weer op het Valkhof wonen. Aan een eventuele sloop van het kasteel werd uiteraard nog niet gedacht.

Deze grote stap durfden de Staten pas te zetten, toen na het vertrek van de Fransen een definitieve streep werd gezet onder het "ancien régime" verleden. De Burcht werd gezien als een symbool van dat verleden tijdperk.

"MALGRE TOUS VOS DEFAULTS, JE VOUS AIME A LA RAGE."

(Mr. J.J.L. van der Brugghen als slot in zijns "Troostrede aan Nijmegen")

RESULTATEN VAN DE ENQUETE GEHOUDEN TJDERS DE EXPOSITIE OP VALKHOF EN IN KAPEL

door: G. HERMANS

De bedoeling was om door middel van deze enquête, welke bewust zeer kort is gehouden, een inzicht te verkrijgen omtrent de plaats van herkomst van de bezoekers, alsmede de redenen van hun bezoek; de bekendheid met de vroegere functie van het Valkhof-gebied, hun waardering voor de binnen- en buitenexpositie, hun waardering voor de huidige toestand van het Valkhof, hun mening over de vraag of de burcht geheel, ten dele of in het geheel niet herbouwd zou moeten worden en als laatste of zij vóór hun bezoek aan de expositie het bestaan van de Valkhof-Vereniging kenden. Hierna werden de respondenten in de gelegenheid gesteld om suggesties m.b.t. activiteiten rond het Valkhof naar voren te brengen.

Het getelde aantal volwassen bezoekers bedroeg 5718. Het aantal geënquêteerden bedroeg 152 (circa 2,7 % van het totale bezoekersaantal).

De eerste vraag had betrekking op de plaats van herkomst. De plaatsen kunnen over een vijftal categorieën worden verdeeld. Deze categorieën zijn, met de daarbij behorende cijfers, in onderstaande tabel opgenomen.

PLAATS VAN HERKOMST	ABSOLUUT	RELATIEF (in %)
Nijmegen	93	61,2
buiten Nijmegen, doch in regio	16	10,5
overig Gelderland	4	2,6
overig Nederland	27	17,8
buitenland	12	7,9
TOTAAL	252	100,0

Dat 71,7 % van de ondervraagden uit Nijmegen of directe omgeving afkomstig zou zijn, lag in de lijn der verwachtingen daar bekendheid aan de openstelling en expositie was gegeven via de regio-gebonden dagbladers.

Bij de verwerking van de gegevens uit de enquête, is bij alle vragen reworkt met de vijf categorieën zoals ze bovenstaande tabel voorkomen. Om de overzichtelijkheid te bewaren is deze onderverdeling bij de meeste vragen daarom achterwege gelaten.

De TWEEDE vraag, welke niet aan de inwoners van Nijmegen werd gesteld, was bedoeld om de REDEN VAN HET BEZOEK aan onze stad te achterhalen. Dacht menig organisator van dit zo goed bezichte Valkhofgebeuren (met gemiddeld ruim 73 bezoekers per uur !) dat de meesten de stad Nijmegen hadden opgezocht i.v.m. de vierdaagse, de antwoorden van de geënquêteerden geven een geheel ander beeld.

Niet meer dan 10,2 % van hen waren voor het wandelfestijn naar Nijmegen gekomen en 13,6 % was hier op familiebezoek. Daarentegen was maar liefst 39 % naar de Waalstad getogen om hun vakantie door te brengen (terwijl het weer toch allerminst reden was voor een binnenlands verblijf).

De overige ruim 32 % was hier om andere redenen zoals : boodschappen doen, stadsbezoek, fietsvierdaagse, en zeven ondervraagden kwamen zelfs speciaal voor de expositie naar Nijmegen, zes uit de regio en één uit de omgeving van Duisburg ! Lat wel, deze vraagstelling betrof dus alleen bezoekers, die niet in Nijmegen woonachtig waren.

Vraag 3, betreffende de BEKENDHEID MET DE VROEGERE FUNKTIE VAN HET VALKHOF, liet zien dat 93,4 % van de enquetegroep wist dat er een burcht heeft bestaan. De mensen die van mening waren dat het ging om een kerk en/of klooster (2,6 %) waren allen afkomstig uit Nijmegen of naaste omgeving. Frappant was dat alle geënquêteerde buitenlanders wisten dat het hier om een burcht ging; sommigen van hen vertelden spontaan over Karel de Grote en Frederik Barbarossa.

De volgende vraag betrof de WAARDERING VOOR DE EXPOSITIE in de kapel. Vooraf dient te worden opgemerkt dat twee beantwoorders deze expositie nog niet hadden bezocht. Zij konden uiteraard geen waardering geven en zijn bij de berekening van de percentages buiten beschouwing gebleven. Antwoorden in de categorieën "zeer slecht" en "slecht" werden niet gegeven. De hoge scores viel geheel aan de andere kant van de schaal. Zo gaf 39,3 % het antwoord "goed", terwijl "zeer goed" niet minder dan 48,7 % scoorde.

De vijfde vraag was van hetzelfde type als de vorige vraag, nu ging het om de WAARDERING VAN DE BUITENEXPOSITIE. Ook hier weer een opmerking vooraf, n.l. 23 personen hadden bedoelde expositie nog niet bezocht op het moment dat naar hun opinie werd gevraagd. Zij zijn dan ook buiten de berekening gebleven. Nu waren het de categorieën "zeer slecht" en "eerder slecht dan goed", waarin geen antwoorden werden gegeven. De percentages voor de antwoorden "slecht", "geen mening" en "eerder goed dan slecht" waren respectievelijk: 1,6 %, 5,4 %, 6,2 %. Ook de waardering voor de buitenexpositie was vrij hoog, getuige de 41,9 % voor de categorie "goed" en precies 45 % voor het antwoord "zeer goed".

De zesde vraag, waarin naar de waardering werd gevraagd ten aanzien van de huidige toestand van het Valkhof, gaf het volgende beeld te zien:

WAARDERING HUIDIGE TOESTAND VALKHOF	ABSOLUUT	RELATIEF (in %)
zeer goed	5	3,3
goed	58	38,2
kan slechter	19	12,5
geen mening	8	5,3
kan beter	45	29,6
slecht	12	7,9
zeer slecht	5	3,3
TOTAAL	152	100,1

De hoge waardering voor de huidige toestand van het Valkhof scoort 41,5 % tegen slechts 11,2 % voor de lage waardering. Bij de percentages voor de hoge waardering dient echter te worden vermeld dat scores voor de categorieën "goed" en "zeer goed" meestal de parkaanleg golden, (vaak werd dit er letterlijk aan toegevoegd), over het geheel uitte men zich veelal als "niet duidelijk", "niet levend", "verlaten plaats", en dergelijke.

In vraag zeven werd aan de bezoekers gevraagd hoe zij dachten over een eventuele HERBOUW VAN DE BURCHT of delen ervan. Slechts 2,6 % had hierover geen mening en 12,5 % sprak zich uit tegen herbouw. Zij die een gedeeltelijke herbouw voorstonden kwamen op 23,7 %, terwijl 61,2 % de gehele burcht herbouwd wilde zien.

De laatste vraag had ten doel een idee te verkrijgen over de BEKENDHEID met het bestaan van de VALKHOFVERENIGING. Daar het aantal mensen dat met het bestaan van de vereniging op de hoogte was even groot was als het aantal dat er pas van hoorde tijdens de expositie, zijn de cijfers hieronder verdeeld over de vijf categorieën, zoals ze ook in vraag één werden gebruikt.

BEKENDHEID MET HET BESTAAN VAN DE VALKHOFVERENIGING VOOR HET BEZOEK AAN DE EXPOSITIE IN PARK EN IN KAPEL.					
	NIJMEGEN	REGIO NIJMEGEN	OVERIG GELDERLAND	OVERIG NEDERLAND	BUITENLAND
JA	65	9	1	1	0
NEE	28	7	3	26	12
TOTALEN	93	16	4	27	12

Hetzelfde antwoord, maar nu in procenten uitgerekend:

JA	69,9	56,3	(25)	3,7	(0)
NEE	30,1	43,7	(75)	96,3	(100)
TOTALEN	100,0	100,0	(100)	100,0	(100)

De genoemde percentages welke tussen haakjes zijn geplaatst dienen met extra voorzichtigheid te worden benaderd.

Bij de negende vraag mocht men zelf SUGGESTIES doen, en vèle werden gedaan! Een aantal ervan werden meermaals genoemd; andere waren qua omschrijving vrijwel gelijk en zijn bij de telling samengevoegd tot één suggestie-punt. Vermelding van alle suggesties zou te ver voeren, vandaar dat hier wordt volstaan met het opsommen van de ideeën welke het meest werden genoemd. De getallen tussen de haakjes geven aan hoe vaak de suggestie werd gedaan.

- 1.---contouren zichtbaar maken (27)
- 2.---kapel vaker openen (15)
  - uitgebreide,permanente buiten-expositie met bordes in meer talen (15)
- 3.---meer bekendheid geven aan het Valkhof/meer publiciteit op scholen(14)
- 4.---toeristisch aantrekkelijk maken van het Valkhof door tenminste een deel van de burcht te herbouwen (12)
  - kapel functioneel maken,(museum,muziekuitvoeringen,trouwkapel) (12)
- 5.---vaker exposities / herhalen van de expositie (10)
  - concerten/ middeleeuwse muziek b.v. in Barbarossa-ruïne (10)

- 6.—tekstboekje in verschillende talen/ uitgebreide brochure (7)
- 7.—zichtbaar maken van een stuk historie (5)
  - toneel, openluchtspel, "klank en licht"-spel op het Valkhof (5)
  - meer informatie / informatiefolder (5)
  - permanente binnenexpositie (5)

Suggesties als onder punt twee (kapel vaker open en uitgebreide permanente buitenexpositie) waren te verwachten als we kijken naar de uitslag van de vragen 4 en 5, waaruit bleek dat 88 resp. 86,9 % van de geenqueteerden veel waardering opbrachten voor dergelijke tentoonstellingen.

Andere ideeën vormen een welkome aanvulling op de denkbeelden binnen de vereniging, terwijl er ook nieuwe elementen aan werden toegevoegd.

Het is in elk geval duidelijk dat er werk aan de winkel is voor de mensen die lid geworden zijn van de Valkhof Vereniging!

MEDEDELING AAN ENKELE LEDEN-LEZERS:

EEN KLEIN GEDEELTE VAN DE OPLAGE VAN HET EERSTE NUMMER VAN VALKHOFNIEUWS IS ABUSIEVELIJK VAN EEN VERKEERDE PERFORATIE VOORZIEN, WAARDOOR DIE UITGAVE ONMOGELIJK PAST IN EEN STANDAARD 4- RINGS ORDNER.

DE ONGELUKKIGEN KUNNEN DIT BIJ DE SECRETARIS MELDEN.

(TEL: 22.63.41 NA 18.00 UUR)

EEN NIEUW EXEMPLAAR WORDT U DAN TOEGEZONDEN.

VAN RINGWAL TOT DORJOK

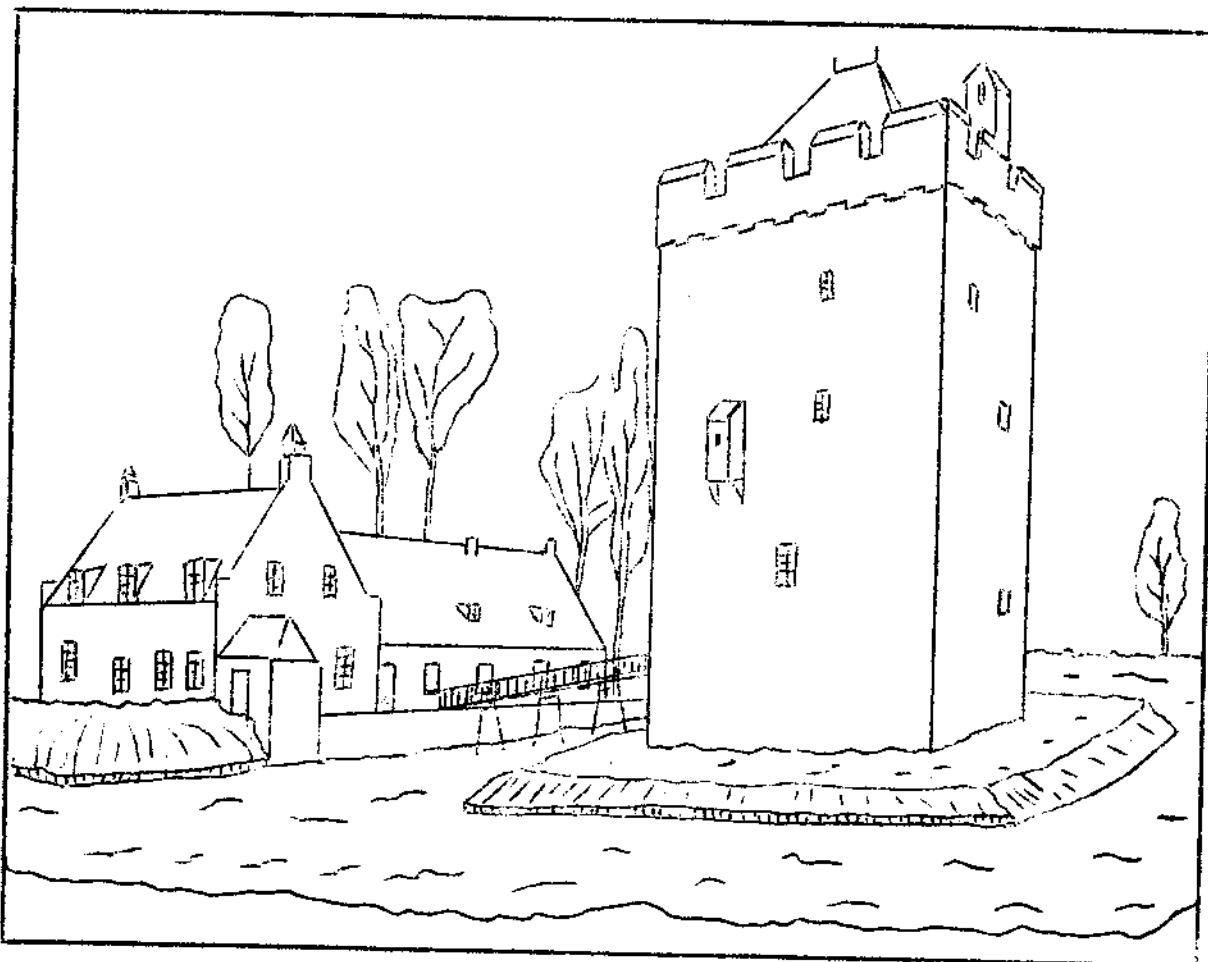
door: J.G.M. van Meteren

In deze en volgende uitgaven van het ValkhofNieuws zult u naar wij hopen nog veel over de burcht op het Valkhof lezen. Verscheidene malen zult u begrippen tegenkomen, die u wellicht nog onbekend zijn. In een aantal afleveringen zullen wij u trachten vertrouwd te maken met deze begrippen.

De burcht is al zo oud als de mensheid zelf. In de prehistorie is het een versterkte ruimte, waarbinnen men zich in tijd van nood kan terugtrekken met have en goed. Tot in de 10e eeuw heeft de burcht dit karakter behouden. Het bleef tot dan de vluchtburcht, volkeburcht of ringwalburcht. In het Duits: "Wallburg". De versterkte ruimte werd steeds beschermd door een wal, een gracht of palissaden, vaak een combinatie van deze vormen.

In de 10e eeuw begint er een ander type burcht te ontstaan: men bouwt zijn woning op een kunstmatig opgeworpen heuvel, die men eveneens omgeeft met wal, gracht en palissaden. Dit type burcht is het motte-kasteel, waarbij "kasteel" op te vatten is als een verdedigbare woning. Het woord "motte" is afkomstig uit het Frans en betekent letterlijk: vluchtheuvel. De mottes zijn meestal rond of ovaal en tot maximaal 15 meter hoog. In de 12e eeuw wanneer het tot dan toe gebruikte hout voor kastelen steeds meer vervangen wordt door steen, zien we andere varianten van burchten ontstaan naast het zojuist genoemde mottekasteel. Water-kastelen ontstaan in de lage waterrijke streken en daar is de heuvel vervangen door een ringmuur met gracht. De vierkante kastelen ontstaan na kennisgeving met de verdedigingswerken in het Midden-Oosten tijdens de kruistochten. Voorts bouwde men woontorens, waarin vooral de wat mindere adel woonde. Deze woontorens groeiden later vaak uit tot volledige kastelen. Kastelen moet men overigens niet verwarren met vesting of met dwangburcht. Een kasteel dient om zijn eigen bewoners te verdedigen. Een vesting dient als verdediging van een stad. De dwangburcht werd opgericht nabij een stad om deze stad in bedwang te houden.

Vanuit de aanvankelijk houten en later stenen verdedigingstoren, al of niet op een kunstmatige heuvel gebouwd (mottekasteel) of door water omringd (waterkasteel), ontwikkelde zich de latere, bewoonbare toren. Ontstaan in Frankrijk is de naam daarvoor van donjon een type-aanduiding geworden.

Omgrachte woontoren uit de 14e eeuw; De LUNENBURG bij Neerlangbroek.

Bij latere uitbreidingen van het kasteel bleef de DONJON steeds de voornaamste en grootste toren, van steen en veelal rechthoekig van vorm. De DONJON of slottoren, diende primair tot woning van de burchtheer en zijn gezin, maar was ook de laatste en sterkst verdedigbare uitwijkplaats als het kasteel werd aangevallen of zelfs reeds deels in handen van de vijand was gevallen. Juist in verband met die defensieve functie was de ingang hoog boven de grond, dus moeilijk bereikbaar. In vredetijd maakte een houten, eventueel wegneembare, trap de ingang bereikbaar. Een en ander sluit natuurlijk niet uit dat er in later tijd door verbouwingen openingen op de begane grond kunnen zijn aangebracht. Pas in de 14e en 15e eeuw ontstaan de donjons die recht streeks vanaf het maaiveld te bereiken zijn, veelal met hang- of arkel torentjes aan de hoeken.

De verhoogde ingang geeft toegang tot de eerste verdieping, waar de "hoghe sale" of de woonruimte is. De daaronder gelegen ruimte is de kelder die alleen van binnenuit te bereiken is. Soms in gebruik als kerker, vaak ook als voorraadschuur. Op de eerste verdieping speelt zich het dagelijkse leven af, doch deze ruimte wordt ook wel voor officiële ontvangsten gebruikt. Als vloerbedekking kunnen wij ons quarelen (quareel, coreel, careel; middelnederlands: tichelsteen, gebakken steen), eenvoudige plavuizen dus, voorstellen, die 's winters tegen de kou met biezen zullen zijn bedekt.

De zoldering bestaat uit zware houten balken over de gehele breedte of uit een aantal moer- en kinderbalken.

Er zijn maar weinig ramen in de donjon en die er zijn, zijn meestal op flinke hoogte aangebracht, wat uiteraard samen hangt met de verdedigbaarheid.

De vertrekken in de donjon waarin zich een stookplaats bevindt heten: kemenade (camenade, kimmenade, kemmenade, keminade, kemnade).

DE DONJON VAN HET VALKHOF

Hoe de Valkhof-Donjon er van buiten heeft uitgezien is ons wel duidelijk, althans zijn uiterlijk gedurende de laatste eeuwen van zijn bestaan. Als u de tentoonstelling in de Karolingische kapel hebt bezocht, dan heeft u de Reuzetoren vele malen kunnen zien, zoals de kunstenaars van die tijd hem zagen. Toch blijven er nog heel veel vragen over:

De ouderdom, is hij een schepping van Barbarossa of, geheel of gedeeltelijk van oudere datum? Hoe zag "onze" donjon er van binnen uit? Tot op dit moment zijn er geen tekeningen of schilderijen van bekend.

Aan de hand van de beschrijving hierboven kunnen we ons daarvan wel een beetje een voorstelling maken, maar hoe was het exact?

Wat was het gebruikte bouw materiaal? Oude beschrijvingen, rekeningen en tekeningen kunnen ons op dit soort vragen vaak een antwoord geven. Aan onze vereniging de taak om dit soort zaken te proberen uit te zoeken.

Hier volgen alvast wat citaten, waaruit het een en ander valt op te maken. We zagen daarnet dat de toegang van een donjon in de 12e eeuw boven het maaiveld lag. Aan de zuidzijde, de meest aannemelijke plaats voor een toegang, is hiervan echter niets te bespeuren. Wel is er een grote boog in de muur gemetseld, maar onduidelijk is nog of hier ooit een poort is geweest.

Ludolf Smids (1649-1720) zegt hierover in zijn "Schatkamer der Nederlands Oudheden": EINDELIJK GENAAKT GIJ EEN VIERKANTE TOOREN HEBBENDE EEN SEER GROOTE POORT, MET STEENEN HEDEN TOEGEMETSELD EN ONDERSTEUND, RAAKENDE AAN HET VALKHOF. NU KAN MEN GEEN GEBRUIK VAN DEESE POORT WETEN; EN MEN GELOOFT DIE VAN REUZEN QUANSIUS TE ZIJN OPGERICHT."

Dr. Konrad Plath (Het Valkhof te Nijmegen en de nieuwste opgravingen, Amsterdam 1898) die dit citaat vermeldt, beschouwt deze poort als "EEN VROEGER OPENE LOGGIA OP HET ZUIDEN VAN DEN REUZENTOREN".

Voorzover bekend zijn er geen afbeeldingen die ons hierover opheldering kunnen geven. Wellicht is hier echter op andere wijze duidelijkheid in te verkrijgen. Lezers die ons wat dat betreft kunnen helpen zijn van harte welkom!

Er zijn nog enkele beschrijvingen van de burcht die ons tevens over de reuzetoren oftewel donjon informeren:

In de "Friesche Volksalmanak" van 1857, op blz. 1 t/m 25 staat het verhaal van vier Leeuwarders, die in 1770 een reisje maakten van Leeuwarden naar Wezel, Kleef, Nijmegen, enz. M. I. Dirks citeert de dagboekenist Robertus Distelbloem aldus: "ONS LEIDSMAN NOEMDE HET PRINSENHOF, ANDERS WORDT HET BIJ DE BEWONERS: HET VALKHOF GENOEMD. OP DIT GEBOUW STAAT EEN VIERKANTE TOREN; BOVEN DE LIJST WAS EENE ZEER BREEDE LOODEN GOOT MET EEN STEK OP DEN BUITENKANT, WAARLANGS WIJ DEN TOREN RONDWANDELDE....."

Dertig jaar eerder waren er vier Groningers op het Valkhof geweest:

"VERDER DEED ZICH HIER OP (VOOR) DEN OUDSTEN EN HOOGSTEN TOREN VAN HET KASTEEL, GEHEEL GEBOUWD VAN TWEE VOETEN LANGE EN EEN HALF VOET DIKKE TUF-STEENEN; WIJ ONDER DESZELFS VERWULFZEL GAANDE, BESCHOUWEN ALDAAR NOG RELIQUIEN VAN EEN ROMEINSE GEVANKENISSE; WE GINGEN VAN HIER DOOR EEN POORT EN KWAMEN OP TE TWEDE OF BINNENPLAATS."

De Groningers zijn dus waarschijnlijk in de kelder geweest die als kerk gebruikt kan zijn. Evenals de Leeuwarder reislustigen beklommen ook onze Groningers de donjon:

"KLOMMEN VERVOLGENS LANGS ENIGE HONDERDEN TRAPPEN TOT BOVEN OP VOORGESCHREVEN HOOGGE TOREN, VAN WAAR WE NOG SCHOONDER GEZIGT OVER HET OMLEGGENDE LAND HADDEN ALS VAN HET BELVIDERE, DOORDIEN (WE) VLAK OVER HETZELVE KONDEN HEEN ZIEN EN DE SITUATIE VAN DE STADT LANGS DE WAAL BETER BESCHOUWEN; MAAR (WE) STONDEN HIER SO SINDELIJK NIET DEWIJL (WE) ONS IN EEN MORSIGEN WANDELING MOESTEN BEHELPEM."

Tot zover dit reisverslag. We zullen onze Groningers in het vervolg van dit artikel nog verscheidene malen tegenkomen.

POORTWACHTERS

door: Hendrikus van Brienem

In het eerste nummer van ValkhofNieuws kwam voor de naam van een onzer bestuursleden het woordje "poortwachter" voor.

De meeste lezers zullen hoop ik begrepen hebben dat hier een intern grapje naar buiten sloop. Erger is echter dat in een verklaring hierover, iemand die in 1335 leefde en toevallig dezelfde naam droeg als de hedendaagse sleutelbewaarder, dit (overigens nette beroep) eveneens in de schoenen geschoven krijgt!

Als Diederick van Brienem het nog zou kunnen lezen, hij keerde zich beslist in zijn graf om! De man bewoog zich namelijk in zijn dagen tussen veel belangrijker personen, mensen met stralende titels, die een poortwachter letterlijk niet zagen staan! En Diederick's skelet zou helemaal van ontzetting uittoevallen als hij bovendien nog las dat dit in het Archief was uitgezocht.

Eerherstel dus voor graaf Diederick! Waarmee natuurlijk niet bedoeld is dat poortwachters geen behoorlijke kerels zijn. Al blijven ze vaak toch een probleem voor ambtenaren.

Weet u, in 1629 wordt er in de stadsraad druk gediscussieerd, of stadsambtenaren wel het recht hebben om een poortwachter van het Valkhof te aanstellen. (zie: F. Gorissen: Stedeatlas blz. 48)

Zo'n man blijkt dus in die dagen al een echt interessant object!

Er bestaat trouwens een mooi verhaal over een van deze mensen, we zullen dat binnenkort in dit blad eens uit de doeken doen.

Blijven we er intussen maar bij, dat er best aardige figuren in dit beroep zijn en waren. Maar of Diederick er daarom mee accoord gaat dat onze poortwachter familie van hem is omdat hij hetzelfde genoemd wordt, is toch niet helemaal zeker.

Maar kom, dit mag de grap niet drukken. U weet wat Shakespeare schreef: "Een naam? Wat is een naam?"

Daarom, laat dat "poortwachter" maar staan, bovendien "hekkeluis" klinkt lang zo mooi niet.....

OVERDRUK VAN DE INFORMATIEFOLDER ZOALS DEZE TIJDENS ONZE TENTOONSTELLING IS UITGEREIKT AAN ENKELE DUIZENDEN BEZOEKERS VAN KAPEL EN VALKHOF-PARK.

VALKHOF-NEUWTJES

Enkele wetenswaardigheden omtrent de Valkhofburcht en wat er nog van rest.

In 1795 besloot de Landschapsvergadering van Gelderland de burcht op het Valkhof te slopen. Hiermee kwam een einde aan het eertijds machtige bolwerk met zijn zo roemrijke geschiedenis.

In 777 vertoefde Karel de Grote hier op het Valkhof in de blijkbaar toen al verouderde Merovingische palts of residentie, want begin 9e eeuw besloot hij een nieuw palatium te bouwen, waarvan hij de voltooiing echter niet mee heeft mogen maken, daar hij in het jaar 814 overleed.

1688 Karel de Grote, die hier meermalen verbleef, hadde de Romeinen, die 403 jaar in Nijmegen gelegerd zijn geweest, hier al hun versterkingen gebouwd en misschien dat ook het Oppidum Batavorum, de nederzetting van de Bataven op deze plaats stond; zeker is dit echter nog allerminst.

De Palts van Karel de Grote, die niet een burcht was zoals wij ons die hebben ten dage voorstellen, maar meer een overwegend uit hout opgetrokken onverantachte nederzetting, werd eind 9e eeuw door de Noormannen geteisterd en door Godfried van Lotharingen en Boudewijn van Vlaanderen in 1047 grondig verwoest en in brand gestoken.

Frederik Barbarossa, Frederik met de rode baard, bouwde hem in 1152 in nieuwe luister op en gaf aan de burcht het karakter dat in hoofdzaak tot aan de sloop in 1796 bewaard is gebleven. Middelpunt van de burcht was de bijna 50 meter hoge toren, die ongeveer stond op de plaats van de huidige muziktent. Vanaf ongeveer 1390 verdedigde een ringmuur de burcht tegen vijandelijke aanvallen.

In 1247 verpandde Roomskoning Willem II de burcht en toebehoren aan graaf Otto van Gelre. Vanaf dat jaar is de "s Furstendomsburcht" in handen gebleven van de graven, later- sinds 1339- hertogen van Gelre en van hen die in hun rechten zijn getreden, uiteindelijk de Landdag van Gelre en Zutphen.

In de loop der geschiedenis ging de toestand van de burcht achteruit. Niet alleen door krijgshandelingen, maar ook in vreedstijd. De verwaarlozing van de burcht nam toe naarmate deze zijn strategische betekenis voor de stad verloor.

Van tijd tot tijd werden dan ook bouwvallige gedeelten afgebroken of hersteld, waarbij het kostbare tufsteen werd vervangen door baksteen. Officiële instanties zowel als plundersaars gebruikten het Valkhof als een steengroeve. Enorme hoeveelheden tufsteen werden er vandaan gehaald en verder verhandeld.

Hoewel de burcht hierdoor erg was geschonden bleef de machtige aanblik gehandhaafd. Ook de belegering door de Fransen in 1794 had geen onherstelbare vernietiging ten gevolge. Desondanks vond de burcht, het symbool van de Middeleeuwse feodale gedachte, door slooping het einde en bleven alleen de Karolingische kapel en de Barbarossaruïne voor het nageslacht behouden.

DE KAROLINGISCHE OF NICOLAASKAPEL.

Hoewel het bouwwerk Karolingisch aandoet is het waarschijnlijker dat het uit de 11e eeuw stamt. In de gotische periode werd ondermeer het tufsteen op een aantal plaatsen door baksteen vervangen en kwam er boven op de kapel een verdedigingstoren; daardoor werd het aanzicht van de kapel natuurlijk drastisch gewijzigd.

Boven het voorportaal, aan de westzijde van de bovenomloop, was de plaats van de keizer, die vandaar precies op het aan de oostzijde tussen de pijlers geplaatste altaar kon kijken. De resten van dat altaar zijn nog aanwezig. De kapel is een centraal aangelegd bouwwerk met binnenin een achthoekige kern met daaromheen een zestienhoekige omgang van twee verdiepingen. De kapel had - dat bleek uit balkgaten die bij de laatste restauratie werden gevonden - oorspronkelijk geen gewelven, maar houten overdekkingen. Pas tegen het einde van de 14e eeuw, toen ondermeer de altaaruitbouw aan de oostkant werd toegevoegd en het middengedeelte van de kapel werd opgehoogd tot verdedigingstoren, werd de houten overdekking van de verdiepingen vervangen door bakstenen graatgewelven. De laatste restauratie van de kapel vond in de vijftiger jaren plaats onder leiding van stadsarchitect Ir. Deur, die meerdere restauraties in Nijmegen heeft geleid.

DE BARBAROSSARUINE OF ST. MAARTENSKAPEL.

Evenals de Karolingische kapel danken wij het behoud van althans een gedeelte van de Maartenskapel aan de Nijmeegse afgevaardigde in de Landschapsvergadering : Johan in de Betouw, die zich trouwens met hand en tand verzet had tegen elk sloopplan van de burcht.

De kapel, 12e eeuw, maakte deel uit van de door Keizer Barbarossa herbouwde burcht. De halfronde absis is bedekt door een halfronde koepel. De frontaalbrug rust op oude Romeinse zuilen met Karolingische kapitelen. De losse fragmenten, die kwistig over het gras zijn uitgestrooid - zij verdienen een betere plaats - zijn stukken van de zuilen waarop de kruisgewelven eens steunden. Onder de kapel bevond zich een onderkerk. De kapel stond haaks op de grote zaal van het kasteel welke zaal liep van noord naar zuid.

WAT IS ER NOG MEER VAN DE BURCHT TE ZIEN?

Op de noord-west punt van het Valkhof, vlakbij de Karolingische kapel, moet u maar eens over de balustrade omlaag kijken. U ziet dan het overblijfsel van een hoge tufstenen muurtoren uit de 12e eeuw, die een onderdeel was van de ommuring van het burchtplein. Aan weerszijden van het torendeel ziet u nog restanten van deze muur.

Ook in het park kunt u nog hier en daar fragmenten bespeuren van de in 1380 tot 1390 om het kasteel gebouwde ringmuur.

dank aan het gemeentearchief voor de hulp op zeer korte termijn bij het samenstellen van de tekst voor deze folder.